

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԵՐԳԻ ԱՐԴԻ ԴՐՄԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐԸ ՇԻՐԱԿՈՒՄ

Պատմական, աշխարհաքաղաքական իրողությունների բերումով XIX դ. կեսին – XX դ. սկզբին Շիրակը դարձավ ազգային վատ դիմագիծ կրող արևմտահայության մի զգալի հատվածի նոր հանգրվանը, որտեղ հնարավոր եղավ անդառնալի կորստից փրկել և պահպանել էթնիկ մշակույթի՝ ազգագրության և բանահյուսության հարուստ ժառանգությունը: Վերջինիս ուսումնասիրությունը խորհրդային տարիներից հայ գիտական մտքի տիրույթում է և այսօր էլ որոշակի գիտական հետաքրքրություն է ներկայացնում, քանի որ արևմտահայության հոսքը դեպի Շիրակի տարածաշրջան իր հետ բերել է մշակութային յուրահատուկ վատ գծեր:

Հայրենագրկված արևմտահայության էթնիկ ինքնության կարևորագույն տարրերը դարերի հալոթյունով ձևավորվել և զարգացել էին նաև ժողովրդական երգերի մեջ: Արտահայտչական անսահմանափակ հնարավորություններ ունեցող և ժանրային որոշակի համակարգի մեջ զարգացող այս արվեստը հատկապես գյուղական միջավայրում նաև տեղային ավանդույթի բացառիկ կրողն է: Բանավոր ավանդված ժողովրդական երգը համարվում է հոգևոր ժառանգություն, պատմական հիշողություն, ինչպես նաև գեղարվեստական մտածողության տեսակ, որը ցանկացած պահի կարող է նորովի կերպավորվել:

Ըստ Կոմիտասի՝ «Երգաստեղծության շևտինը գեղջուկի համար մի բնատուր պարզ է, ամենքն էլ լավ կամ վատ, խաղ կապել և երգել գիտեն: ... Շինականի համար իր առօրյա ստեղծագործությունն արժեք չունի, հացի ու ջրի պես մի ակամա պահանջ է: Գյուղացին իր երգերի շատ տեսակներն արհամարհում է, ծիծաղում է ուսում առածների վրա, որ խնամքով զրի են առնում, ժողովում են այդ «ճեռոք բաներն ու աղջկա խաղերը»»:¹

Ժողովրդական ստեղծագործության գլխավոր նպատակները վեր են գերազանցողական ոլորտներից, թեև իրականացվում են նախնառաջ գեղարվեստական ճանապարհներով, ինչը կասկածից դուրս է: Ի մի բերելով ժողովրդական երաժշտական ստեղծագործության բազմաթիվ մասնավոր կոչումները՝ ֆոլկլորագետները եզրակացրել են, որ նրա գերագույն գործառույթը «մարդկայնության վերարտադրությունն է մարդու մեջ: Ոչ թե առհասարակ վերացական մարդկայնությունը, այլ բավական կոնկրետ, պատմականորեն տվյալ մշակութային ավանդույթով նախորոշվածը, որին այսպես թե այնպես պետք է հաղորդակցվի յուրաքանչյուր ձևավորվող անհատականություն»:²

Այսպիսով, կարելի է պնդել, որ ժողովրդական երգը, ինչպես առհասարակ ժողովրդական ստեղծագործությունը, ապրում և գործառվում է գրեթե օրգանական բնության օրենքներով: Ուրեմն, որպես «կենդանի օրգանիզմ», ժողովրդական

¹ Կոմիտաս, Հոդվածներ և ուսումնասիրություններ, Եր., 1941, էջ 15:

² Алексеев Э. Фольклор в контексте современной культуры. М., 1988, стр. 170.

երգը գոյակցում է արտաքին երևույթների որոշ տարրերի հետ, դրանց յուրացման շտրիկով պահպանելով ստեղծագործության հորինվածքի ռոկուցը կամ հենքը:³

Ժամանակը շատ բարդ ու ազդու գործոն է ավանդական, ոչ նյութական մշակույթի ցանկացած դրսևորման, առավել ևս ժողովրդական երգի գոյատևման և պահպանման գործում: Ժողովրդական երգի կենսատու միջավայրի փոփոխման և մշակութային էկոլոգիային սպառնացող որոշ հիմնախնդիրների համատեքստում փորձել ենք դիտարկել Շիրակի մի շարք գյուղական համայնքներում «ապրող» երգային բանահյուսության առանձնահատուկ դրսևորումներին: Հիմնվել ենք 2010-2015թթ. ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոնի երաժշտագիտական խմբի /Հ.Հարությունյան, Ե.Վարսյան/ կողմից իրականացրած ազգագրական, բանահյուսական արշավախմբերի նյութերի վերլուծության վրա:⁴

XXIդ. սկզբին, չնայած համաշխարհայնացման արդի գործընթացների ներգործությանը /հեռուստացույց, համացանց, կապի այլ միջոցներ/, Շիրակի տարածաշրջանի ցանկացած գյուղում հնչում են ժողովրդական երգեր՝ տեղային նմուշների գերակայությամբ: Նյութի կրողներն ու կատարողները հիմնականում տարեց և ծեր անձինք են, որոնք սուրբ մասունքների նման են վերաբերվում ավագ սերնդից իրենց ժառանգած երգային նմուշներին:

Այսպիսով, մեզ հետաքրքրող երգերի մի մեծ խումբը պետք է դիտել որպես նախորդ սերունդներից հաջորդին փոխանցված ժառանգություն: Հետևաբար, այս երգերը մեծ մասամբ ապրում ու գոյատևում են որպես հիշողություն: Մրանով է պայմանավորվում երգերի ժանրային համակարգի փոխակերպված պատկերը, պահպանվել են ընտրովի, նախասիրված ժանրերը:

Այստեղ տեղին է մեջբերել երաժշտագետ Ա.Փանկևսյանի կողմից կատարված դիտարկումները խնդրո առարկայի շուրջ. «Ժամանակի ստիպմունքով որոշ ժանրեր դուրս են մղվում ժողովրդի երաժշտական կենցաղից: Բանահյուսական ժանրը ժամանակի համեմատ վրիպում է մի քանի պատճառով.

- ա) կորցնում է իր ստեղծագործական հռոդը, այն պարտադիր պայմանները, որոնց մեջ ծնվում է այն, զարգանում, փոխանցվում, այսինքն՝ կտրվում է իր պատմա-աշխարհագրական, սոցիալ-հոգեբանական հիմքերից /վիպերգեր, պատմական երգեր, պանդխտության երգեր/»,
- բ) կորցնում է իր ֆունկցիան /հոգևոր, ծիսական, աշխատանքային երգեր/,
- գ) սոցիալ-հոգեբանական գործոնների փոփոխության հետ դուրս է գալիս մարդու արվեստընկալման համակարգից, որպես ժանր դադարում է հոգևոր պահանջ լինելուց /օրորոցային, մանկախաղաց, առտնին-աշխատանքային կենցաղային երգեր/,
- դ) երաժշտական-բանաստեղծական բարդ կառուցվածքը պահանջում է կատարողական բարձր մակարդակ, զրեթե մասնագիտական-ավանդական փոխանցում

³ Алексеев Э., *ևշվ աշխ.*, էջ 170:

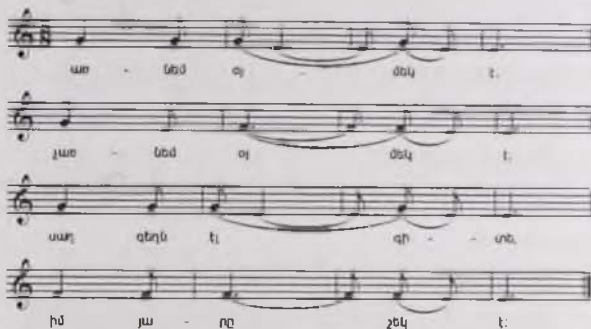
⁴ Հարությունյան Հ., ԴԱԱ, 2011-2015:

և բացառում է պատահական կրող ու կատարում, ավանդի հեշտ փոխանցում /հայրեն, վիպերգային, աշխատանքային, ծիսական, աշուղական/»⁵

Իր ժանրային կենսունակությամբ բացառիկ տեղ է զբաղում *պարերգի* ժանրը: Հայ բազմադարյա մշակույթում մեծ է եղել ժողովրդական գեղջկական պարերգերի երաժշտական, պարային ու բանաստեղծական արվեստի նշանակությունը՝ որպես ժողովրդի արվեստի ամենաեարագատ, ամենաեռուստի ու կենսարար ելակետային ակունք:

Շիրակի տարբեր համայնքներում այն այսօր էլ հանդիպում է *խաղ, խանա, թաղալ, մանի* անվանումներով:

«Առնեմ օյ մեկ է»⁶

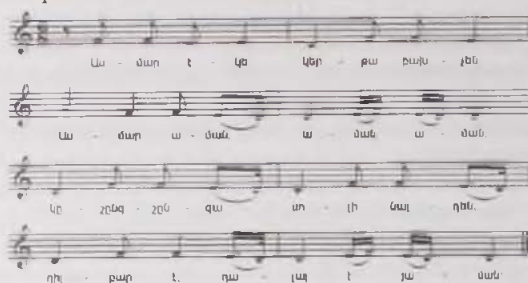
Տարածված են ինչպես կրկնատողերով և կրկնակներով, այնպես էլ առանց կրկնությունների խաղիկները՝ պարզ մեղեդային հորինվածքներով: Դրանց որոշ նմուշներ առանձնացել են տարբեր ծիսակարգերից և ապրում են ինքնուրույն կյանքով: Կարևոր արտահայտչականություն ունեն շեշտված վանկերի համաչափ և ոչ համաչափ հարաբերակցությունները:

Ժանրի կենսունակությունը պայմանավորված է նախ կրկնակների ու կրկնատողերի բանաձևված բաղադրիչների առկայությամբ, ապա նաև բովանդակային բազմազանությամբ: Այս է պատճառը, որ պարերգի ժանրին են միահյուսվել նաև ծիսական և կենցաղային տարբեր իրավիճակների երգեր:

Փոքրիկ խաղիկների կողքին պահպանվել են նաև ծանր պարերգերի գովընդների եզակի նմուշներ.

⁵ «Թալին. Հայկական ժողովրդական երգեր և նվագներ». կազմողներ՝ Ա.Ս.Փափևսկյան, Ա.Սահակյան, Եր., 1983, էջ18.

⁶ Հարությունյան Հ., ԴԱՆ 2015: Երգը ձայնագրվել է Լանջիկ գյուղում, երգասաց Բարեղամ Գեղամյի Մուկիսյան: Մուկել է 1938թ. Լանջիկ գյուղում: Ունի միջնակարգ մասնագիտական կրթություն: Նախկինները զսողթել են Ալաշկերտի գավառակի Մոլեման գյուղից 19-րդ դարի կեսերին: Հակոբյան Գ., Հայրենի եզերք. Բասենի պարերգերը, Եր., 1978, էջ 20:

«Ամար աման»⁷.

Բազմազան են նաև ծիսական երգերը: Դրանց մեջ գերակշռում են հարսանեկան և Համբարձման տոնի երգերը.

Ալ առնելու եմ էկե,
Շալ առնելու եմ էկե,
Ես թագվորի քուրքն եմ,
Հարս տանելու եմ էկե:⁸

Համբարձման տոնի երգերի բազմատեսակությամբ և կենսականությամբ է պայմանավորված նաև դրանց երգչապի ծիսականացումը հատկապես հարսանեկան ծիսակարգում.

«Ջան գյուղում»⁹

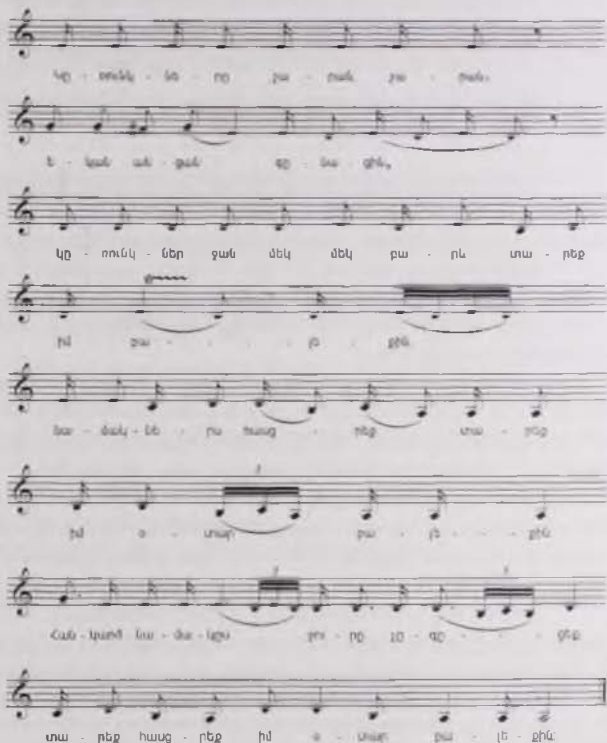
Հարությունյան Հ., ԴԱՆ, 2015: Երգը ձայնագրվել է Լանջիկ գյուղում, երգասաց Մադիկ Միսակի Մուխիտյան-Արաջյան: Մեկն է 1941թ. Լանջիկ գյուղում, ունի միջնակարգ կրթություն: Նախնիները գաղթել են Ալաշկերտի գավառակի Խաստուր գյուղից 19-րդ դ. կեսերին:

⁸ Հարությունյան Հ., ԴԱՆ, 2015: Երգը ձայնագրվել է Լուսակերտ գյուղում, երգասաց Ջենա Բազրատի Կարապետյան: Մեկն է 1936թ. Լուսակերտում: Տառածանաչ է: Նախնիները գաղթել են Մուշից 19-րդ դարի կեսերին:

⁹ Հարությունյան Հ., ԴԱՆ, 2015: Երգը ձայնագրվել է Լանջիկ գյուղում, երգասաց Աստղիկ Արտաշի Առաքելյան: Մեկն է 1925թ. Լանջիկ գյուղում: Ունի տարրական կրթություն: Նախնիները գաղթել են Մուշից 1915թ.:

Վիպական երգերի շրջանակը սահմանափակվում է աշուղական սիրավեպերի, ինչպես նաև առանձին անհատ աշուղների երգերի շրջանակով.

«Կռունկ»¹⁰

Այս նմուշները հատուկ վերլուծության կարիք ունեն, քանի որ դրանցից շատերի մեղեդիները տիպականացվել և յուրօրինակ ինքնուրույն կյանքով են ապրում՝ հարմարեցվելով նոր անհատ հեղինակի բանաստեղծությանը: Երգերի բանաստեղծական տեքստերում գերակշռում է գրական հայերենը, ինչը վկայում է դրանց նախնական տարբերակների փոխակերպումների մասին: Կարծում ենք, որ այս երևույթը ոչ միայն ժամանակի և նոր միջավայրի արդյունք է, այլև աշուղական երգերից ազդվելու հանգամանք:

¹⁰ Հարությունյան Հ., ԴԱՆ 2015: Երգը ձայնագրվել է Քարաբերդ գյուղում, երգասաց՝ Հասմիկ Մնացականի Բաղդասարյան: Մեկել է 1936թ. Քարաբերդ գյուղում: Ունի միջոնկարգ կրթություն: Նախնիները գաղթել են Մուշից 1915թ.:

«Երգ Անդրանիկի մասին»¹¹

Սա պատմական երգի փայլուն նմուշ է, որը երգասացը լսել է ծնողներից ի երախտագիտություն շուրջ 30000 արևմտահայ գաղթականներին իր հովանավորությամբ նոր ու ապահով հանգրվանի ուղեկցող գորավար Անդրանիկի:

Ազգաերաժշտաբանական տարբեր հետազոտություններում առանձնահատուկ տեղ են զբաղում բանավոր ավանդույթի ստեղծագործությունների կենսական գոյաբանության խնդիրներն ու դրանց ուսումնասիրության մեթոդաբանական յուրահատկությունները:

Ժողովրդական ստեղծագործության մեջ դասական ժառանգություն է համարվում ոչ թե երգերի ընտրանին, այլ յուրահատուկ երաժշտաարտահայտչական գենետիկ ֆոնդը, որը բնագործն պաշտպանվում է ազգամիջյան հետաքրքրությունների ու փոխադեցությունների ակտիվության պայմաններում:¹² Գրառված, ձայնագրված ժողովրդական երգը կարող է գոյատևել բավական երկար ժամանակ: Սակայն ավանդույթը երգաստեղծության ստեղծարար մեխանիզմը, որը հիմնված է դարավոր գենետիկ հիշողության և փորձի վրա, կարող է գոյատևել միայն նոր երգերի ստեղծման և կատարման պայմանների առկայության դեպքում:

Շիրակի արդի բանահյուսության մեջ թեն սակավաթիվ, սակայն երգաստեղծության կենդանի ավանդույթով ստեղծված երգերի նմուշներ հանդիպում են: Դրանք, անշուշտ, անհատ երգասացների տաղանդի արգասիքն է: Կարևոր է այն, որ այդ երգերը, արարվելով համայնքային միկրոմիջավայրի մեջ, կատարվում են որպես ավանդական դասական նմուշներ:

Այս առումով բացառիկ տեղ են զբաղում օրորներն ու ողբերգերը, որոնց ժանրային առանձնահատկությունները հնարավորություն են տալիս ասացողին ազատորեն ստեղծագործելու և անկաշկանդ շարադրելու երաժշտաբանաստեղծական հորինվածքը ըստ տվյալ պահին ունեցած ապրումների և զգայական վիճակի: Թեև ասացողներից շատերը հղում են կատարում իրենց մեծերից լսած նմուշներին, սակայն պարզ վերլուծությունից անգամ ակնառու է դրանց հանկարծաստեղծ անհատական բնույթը, ինչը նաև լավագույնս վկայում է երգա-

¹¹ Հարությունյան Հ., ԴԱՆ, 2015: Երգը ձայնագրվել է Լաբիկ ցուղում, երգասաց Աստղիկ Արտաշի Առաքելյան: Օնվել է 1925թ. Լաբիկի ցուղում: Ունի տարրական կրթություն: Նախկինները գաղթել են Մուշից 1915թ.:

¹² Фомин В. Способ существования музыкального произведения и методология сравнительного анализа, // Музыкальное искусство и наука. М., 1973, вып. 2. Wiora Walter. Ergebnisse und Musikforschung, Darmstadt, 1975.

